

Българите в Северното Причерноморие

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

КЪМ МЕЦЕНАТСКАТА ДЕЙНОСТ НА Х. ВИКЕНТИЙ ЗОГРАФСКИ

Иван Радев

Ще започна с “лирическо отстъпление”. И на други от занимаващите се с българската история и литература се е случвало /или ще се случи/ - да открият за себе си значимостта на една личност или събитие, и с цената на всичко, на настоятелно поддържана скрупулозност да държат да я наложат. В известен смисъл така се получава с мен спрямо съдбата и делото на х. Викентий Зографски/1758-1863/ в желанието и вътрешната си убеденост да го видя сред изтъкнатите и заслужили личности на ранновъзрожденското време. Преди години включих портрета му в сборника си “Български авантюристи”/1991/, по-късно отпечатах самостоятелна книга за него /“Хаджи Викентий Зографски”, 1996, В. Търново, изд. ПИК/. А неизяснените въпроси около делото и ролята му продължават да са факт и да ме привличат.

Един от тях е свързан с взаимоотношенията между х. Викентий Зографски и архим. Неофит Бозвели като представители на атонската монашеска общност, като активни участници в движението за църковна независимост. Моя е вината, че в очерка си за Сборния Старец на Зографското братство не доогледах книжовното наследство на Бозвели. А то, чрез незавършения ръкопис “Краткое начертание жизни священо-служителя Неофит Димчовича” разкрива формите на интимна близост и единомислие между двамата.

Друг от недостатъчно изяснените моменти е свързан с меценатската дейност на х. Викентий Зографски в областта на просветното дело. И то не толкова за неговата материална помощ, която предоставя на училищата и църквите в Търновския край. В тази насока мога да добавя само едно свидетелство, неизползвано и невлизало до сега в обръщение при характеристиката на възрожденеца. Предлага ни го “Кондиката на училището за елински науки”, където на няколко пъти, наред с името на д-р Петър Берон, срещаме документирани дарителските му жестове: “От х. Викентия Светогореца - 20000 гроша”, “от хаджи Викентия кусур чрез Момчоолу - 1072 гроша”...

В случая за нас по-голям интерес представлява готовността на х. Викентий Зографски в началото на 40-те години на 19 в. да финансира образованието на българи в Одеса или Кишинев. За да осъществи задачата си, той следва своя малка “програма”, която съставя още през 20-30-те години по време на продължителния си престой в Молдова и в Киприяновския манастир. С известна сигурност можем да предположим, че в началото на 1840 г., завръщайки се в Зограф, той минава през Одеса и тя е споделена с Васил

Априлов. Между тях в следващите две-три години очевидно се води оживена преписка, но от нея до нас са стигнали отделни фрагменти. Основният конкретен момент е свързан с факта, че "стипендиантите" на Викентий Зографски, три-четири на брой, се оказват в Одеса.

За съжаление, в кореспонденцията между Априлов и Викентий не се указват ясно имената на тези млади българи, не се коментират подробности от пребиваването им, от подготовката и съдбата им. В тази насока липсват задоволителни усилия от страна и на историческата ни наука този въпрос да бъде изяснен. В познатата студия на проф. Н. Генчев "Одеското българско настоятелство"/Год. СУ, 1972, т. 64/ се споменава само архим. Анатолий Зографски и контактите му с Априлов, но изобщо отсъства името на хаджи Викентий, като се обобщава: "Първите стипендианти са издействани от Априлов, Палаузов и Тошкович през 1840 г... от граф Воронцов"/с. 121/. В по-друг план се поставя въпроса за първите българи-възпитаници в Южна Русия от К. А. Поглубко и книгата му "За да бъдат полезни на народа си"/С., 1976/, но и там не се отразява дела на х. Викентий Зографски. Не се прибавя нещо към занимаващия ни въпрос и в книгата "Български възрожденски литературни и културни средища в чужбина" на Д. Леков, отпечатана наскоро /1999 г./.

А истината е, че когато "одеския кръг" начело с Васил Априлов осигуряват първите стипендии чрез южноруския губернатор Воронцов, когато манастира "Зограф" поема издръжката на трима свои питомци в Кишинев/Натанаил, Дионисий, Антоний/, в рамките на същата ситуация хаджи Викентий се ангажира с предоставянето на материална помощ, предназначена за три-четири младежи. Като че ли това е първи по време по-ярко открояващ се, машабен жест от страна на частно лице - Найден Геров от 1839 г. е на издръжка на българина Хр. Стойкович, живеещ в Одеса - с усилията си да стимулира получаването от българи образование в Южна Русия.

Без да повтарям очертаната обстановка и контекст на практическото осъществяване на идеята от очерка си за х. Викентий, тук ще насоча внимание единствено към личностите, които стоят зад анонимната формула "три-четири българчета". Ще се опитам да ги идентифицирам, макар и с различна степен на сигурност в аргументите и твърденията.

Ще започна уточненията си около лицето, което единствено е маркирано в писмата на В. Априлов до х. Викентий в периода 1842-1844 г. Веднъж това става чрез инициала "К." /"Това писмо ви пращам чрез г-н Славчевича и К., на които благоволете да платите митото"/, втори път с повече информация/"Константин като остана тука, добре беше поне него да поддържате още 2-3 години и тогаз да му назначите да стане учител, дете пожелаете. Най-добре в Търново, дето откриха пространно българско училище"/.

Вече е изказано предположението, че в този случай всъщност трябва да имаме предвид КОНСТАНТИН ИКОНОМОВ, родом от Казанлък. Данните за него са оскъдни и непълни. Не случайно в ЕБВИ той е включен като две отделни личности - на с. 282 с името Константин Драганов Икономов /Икономович/, където се говори за престоя му в Одеса и Кишинев в началото на 40-те години; и на с. 543 с името Константин Д. Попов, където е отбелязано само, че е ученик в Одеса през 1847 г., тъй като от там той е сред спомоществателите на кн. "Зерцало или огледало християнское" /1847/, преведена от З. Княжески и Натанаил Зографски.

В анотацията за Константин Икономов, намерила място в ЕБВИ, не се отбелязва кога той постъпва като ученик в Одеса. Говори се, че учителства в родния си град през 1841-1842 г. На помощ тук ни идват твърденията на В. Априлов и на краеведа Матей Георгиев със студията си "Възраждането на град Казанлък" от 1923 г. Първият от тях категорично свидетелства, че някъде от 1837 до 1840 г. Константин Икономов учи в Одеса на "свои собствени разноски". А вече в книгата "Денница" от 1841 г. той завършва бележките си за Казанлъшкото училище: "...и поради това, че сега е приет за учител в него казанлъчанинът Константин Икономович, който е получил образованието си в Одеската семинария". Всъщност Матей Георгиев допълва и продължава с данните за занимаващата ни личност, но започва с общото твърдение: "Той е учил в Одеса и Букурещ, отдето бил повикан за учител. Учителствувал през учебната 1841-1842 г."/с. 89/. Всъщност достатъчни са фактите, нужни ни да уточнят и нюансират картината. Спомощствателският списък към "Христоитията" на Р. Попович от 1837 г. включва от Букурещ сведението: "Словеснейший г. Константин Икономович от Казанлък, елинских и славенских наук ученик". Така разбираме, че той първо, вероятно от 1836 г. пребивава именно в румънската столица. От друга страна, писмото на Априлов и Палаузов до габровци от 1837 г. документира случая с преместването на друг български ученик - Игнат, от Букурещ в Одеса с протекцията на братя Мустакови и Бакалоглу.

Логично е да приемем, че двамата заедно - Константин Икономович и Игнат от Сливен, са се преместили, за да продължат учението си в Одеса. Тук Икономов учи до 1840, когато, завърщайки се с намерение само да гостува на родителите си в Казанлък, остава учител през учебната 1840-1841 г. Според спомена на негов родственик конфликт с поробителя обаче го принуждава да напусне града и отново да се върне в Русия. този път с по-малкия си брат Илия Икономов, който се насочва към духовната семинария в Киев.

Косвени свидетелства също идват да подсказат, че за втори път в Русия той заминава през есента на 1842 г. Това са моменти от писмата на В. Априлов до х. Викентий, както и прякото лично свидетелство на друго "от момчетата" - по-нататък ще се спра и на това лице, и на документираното от него. Престоят му тук, ако съдим пак от поясненията на Априлов, продължава поне до лятото на 1844 г., ако не и малко по-късно. Защото в писмото си от 30 юли авторът е категоричен: "Константин като остана тука...", т.е., той е още в Русия.

В спомощствателски списък към една от излизашите възрожденски книги, срещаме името на Константин Икономов от Казанлък като студент в Букурещ - престой, за който не се срещат подробности. Трудно намира съгласуването си и друг факт, само привлечен от Матей Георгиев - летописната бележка към ръкописна "Граматика простоелинска", съхранявана в Народната библиотека: "Учихме тая граматика ние подписаните х. Константин Д., Стоянчо Н. Михайлов, г. Николай Иванов в славенобългарското в Казанлък училище, 1840, септември 10". Освен ако първото упоменато име да не се отнася за Константин Икономов. Колкото до пребиваването му в Одеса през 1847 г. - ако няма допълнителни факти в негова подкрепа, във от спомощствателството за книгата на З. Княжески и Натанаил, то може да се окаже подвеждащо. Самата книга съдържа указанията, че е подготвена за печат още през 1844 - т.е., когато са се набирали спомощствателите й, Константин Икономов на практика все още е бил в Одеса. Но изданието е задържано от цензурата и затова излиза едва в 1847 г.

* * *

Вторият представител от групата "момчета" - лични стипендианти на хаджи Викентий, е търновчанинът САВА ЦАНИОВ МИХАЙЛОВСКИ. За него в статиите и документите до сега въобще не е ставало дума. Но в замяна на това пък именно при него с най-голяма сигурност можем да съдим, че заминава да продължи образованието си в Одеса именно с материалната помощ на Съборния старец Викентий.

Сава Ц. Михайловски възплащава на едно по-скромно равнище "модела", който изкристализира в резултат от алтернативите пред просветния елит на Велико Търново в културологичната ситуация на 30-40-те години. Имам предвид възпитаниците на "училището за елински науки", които се оказва, че тогава нямат възможност за реализация в родния си град, подложен на активна "българизация". За него в ЕБВИ е отбелязано само, че е родом от Търново и че от 1854 г. учителства в с. Полски Сеновец. В поселищния очерк от Тодор Лазаров за селото, излязал през 1984 г. е добавено, че "бил доста образован за своето време. Владее писмено славянобългарски, турски и гръцки. Пишел много красиво".

Истината е, че става дума за скромен възрожденец, но с интересни моменти в биографията и съдбата си. Възможност да ги открийм ни дават две книги от личната му библиотека, които се съхраняват в Окръжна библиотека - В. Търново, чийто летописни бележки едва сега влизат в обръщение. Първата е "Евангелие" на гръцки език /Лондон, 1825 г./, където първо става дума за образованието му - кога и къде го получава: "Когато дойдох да уча в Цариград от Терновската митрополия, беше от Христа 1842. И дойдох септември 12, а в школата постъпих тогоз месеца на 22 число. И учих до... месеца и отидох в Одеса, изпратен от Хаджи Викентия от Цариград да уча... 1842 и 1843". Другата приписка гласи: "Това евангелие принадлежи на учителя Савва Цанювича Михайловскаго из Велика Тернова родом, 1855, 2 ден, в Сеновец".

Втората книга от личната библиотека на възрожденеца - в по-лошо състояние, без началните и крайните страници на текста си - е "Часослов"/Москва, 1855 г./ В нея се среща в два варианта документиран неговия личен печат. На една от вътрешните страници на книгата - на стр. 135, четем летописната бележка: "Учитель Савва Цанюв Михайловский из Велико Търново, в лето 1855 - учителствувах в Сеновец". На същата страница е добавката: "Греко-болгарский учитель двоесловъ Савва Ц. М. Т.". И отдолу, като илюстрация на езиковите му възможности и на твърдението, че освен български и гръцки, знае и турски, е включена една двуредова фраза на този език.

Тези книги и приписките към тях в случая са особени важни. Първо те категорично свидетелстват, че става дума за търновчанин, възпитаник на тукашното гръцко класно училище, който по своему възплащава "интелектуалното гурбетчийство" на своето поколение от старопрестолния град - имам предвид Панарет Рашев, Антоний Хилендарец, д-р Петър Протич, д-р Теохар Пиколо, архим. Калиник и др. - и се оказва в Цариград, в Одеса. Много същественият факт тук е възможността да уточним, че той е един от "стипендиантите" на хаджи Викентий Зографски.

Именно с него, към предполагаемия Константин Икономов от Казанлък, можем категорично да обогатим картината и да прибавим Сава Цанев Михайловски. Остават неясни обаче подбудите, които подтиква х. Викентий - родово свързан със селата Сергювец и Беляковец, меценат на просветното дело в Търново, да заложи точно на тази личност.

Само ще спомена за едно предание от Сергювец, без да съм сигурен в данните му. Според него Викентий помогнал на дете от своя род да не бъде дадено от бедните си родители на шиганите, което по-късно станало "свещеник поп Сава в Полски Тръмбеш". В наскоро излязъл очерк за това селище, който иначе не притежава особени качества и не вдъхва доверие с фактите си за духовния живот тук през 19 в., е потвърдено пребиваването на дошъл, но чак през 1878 г. от Сергювец "учител Сава Икономов", който през 1880 г. става и свещеник.

Възможно е коренът на Сава Цанюв Михайловски да отвежда към Сергювец, възможно е и още престоят на младия човек в търновското гръцко училище да се дължи на помощта на х. Викентий. Иначе няма как да си обясним прехода му в Цариград, след като знаем, че точно тогава, през 1842 г. Съборния старец от Зограф е в особено напрегнати отношения с Патриаршията и аспира за владика вместо Неофит Византиот на Търновската епархия...

С риск да натезжат предположенията, ще привлека последната "приписка" от "Евангелието" и тогава ще маркирам схемата за житейския път на Сава Ц. Михайловски: "1848 март 7, през ношта от втория час, биде лунно затъмнение, което весъма любопитно гледах из Плевенското училище..." Сред спомоществателите от Търново за "Смесна китка" на П. Р.Славейков, излязла през 1852 г. е и името "Савва Цанюв".

В този смисъл можем да приемем, че след като се завръща от Одеса, през 1847-1848 г. Сава Ц. Михайловски учителства в Плевен. Вероятно престоят му тук е бил кратък и не е оставил следи в просветното дело на града. Към този извод ни подтиква фактът, че Юр. Трифонов в своята "История на града Плевен до Освободителната война"/1933/ не споменава името му сред тукашното учителско съсловие. Но ако проследим картината, която историкът предлага, ще видим, че някъде след Константин Капиновски/1845-1847/ и преди идването за съвсем кратко време на Петко Славейков/1849 г./, липсва назован учител/Вж. Юр. Трифонов, посоч. книга, с. 160-161/. Излиза, че именно тогава в Плевен е бил Сава Цанюв Михайловски.

Вече отбелязах, че в спомоществателския списък на Славейковия сборник "Смесна китка" от Търново срещаме "Савва Цанюв". Ако приемем, че това е личността, която ни занимава, това ще рече, че през 1852-ра Сава Михайловски е в родния си град, за да се окаже, че от 1854-та поне до 1858-та е учител в Полски Сеновец. Възможно е да е пребивавал и в други селища и през 70-те години да се е озовал в Полски Тръмбеш - първо като учител, а след това и като свещеник.

+ + + +

Третият от групата, продължили образованието си в Одеса през 40-те години с материалната помощ на х. Викентий има вероятност да е ЗАХАРИ КНЯЖЕСКИ. В Търново като учител той идва в края на 30-те години и способства за утвърждаване на взаимоучителния тип училище. В изследванията от по-ново време този момент от живота му се изчерпва с общата констатация: "Търновци поканили х. Захари да уреди училището им и те му помогнали да замине за Русия да продължи образованието си. Тридесетгодишният мъж става семинарист в Одеса..." /вж. Л. Минкова, Възрожденският просветител Захари Княжески, сп. Лит.мисъл, 1974, кн. 3, с. 126/. За съжаление липсва документът, който да покаже кога точно е станало това.

Интересното тук е твърдението за оказана помощ от страна на търновските първенци за изпращането на З. Княжески в Русия - неизвестно е как и в какво се е изразявала. И дали това е станало точно в 1840 г. Зашото сред спомоществателския списък на книгата "Обща

география” на Ив. Богоров, отпечатана през 1843 г. четем: “Захарий Петрович - славний учител славяно-болгарски столичнаго града Тернова”.

Колкото до материалната помощ на търновци - един такъв акт звучи доста неубедително, след като няма данни тя да е оказвана през 30-40-те години на местни млади хора, а тук става дума за “пришълец”. Единственото логично обяснение би трябвало да ни отведе до меценатския жест на свързания с просветното дело в Търново х. Викентий, който точно тогава поддържа активни връзки с българската общност в града, ратува за утвърждаване на български училища в него, храни надежда за епископска катедра и пр.

Предположението ми е, че третият от “стипендиантите”, за които изрично упоменава Априлов, е Зах. Княжески, тръгнал през есента на 1842 г. за Одеса с протекцията на “търновските първенци”, но с паричната помощ на х. Викентий Зографски. Към този извод косвено ни насочва и самият автор на “Денница на новобългарското образование”. В свое писмо до Срезневски той не скрива отрицателното си отношение към Княжески и в този дух продължава: “Така той изкара по някакъв начин семинарските класове, отчасти с помощта на габровци, отчасти на други благодетели българи...”. Загадка е упоменаването на “габровци”, но зад анонимното “отчасти на други благодетели българи” ми се ще да вярвам, че Априлов има предвид материалната помощ не на друг, а на х. Викентий Зографски.

* * *

Налице е факт, който доказва готовността на х. Викентий в началото на 40-те години да подпомогне материално и други млади българи в желанието им да продължат образованието си в Одеса. Свидетелствата се съдържат в останалото в ръкопис и незавършено съчинение на архимандрит Неофит Бозвели “Краткое начертание жизни священнослужителя Неофита Димчовича”. В атмосферата на установила се близост между заточения в “Зограф” Бозвели и намиращия се в конфликт със събратята си монаси х. Викентий, се заражда идеята да бъдат пратени там техните двама послушници. Предложението тръгва от първия: “Г-н хаджи Викентий!... Ти си проводиш в Одеса троица да се учат, хайде да пишем в Одеса господину Априлову, да проводиме твой Силвестрия и мой Николайча в Одеса да се учат за общонародна полза. Гледаме, че премудрата природа ги е създала за просветителна наука”. След съгласието на Сборния Старец според изричното отбелязване на мемоариста, такова официално писмо с подписа на двамата тръгва за Одеса. Това вероятно е станало през пролетта на 1843 г. За съжаление, документът не е съхранен в архива на Васил Априлов. Пък и поради нововъзникнали причини, начинанието като “стипендианти” на хаджи Викентий да бъдат изпратени самоковецът Николай Димчович и зографския монах Силвестър, бива осуетено. Маркирам го само като реално намерение и направена официална постъпка...

* * *

Ще завърша кратките си бележки за тази част от меценатската дейност на х. Викентий Зографски, чиято реализация се преплита с Одеса и пребаването на учащи се българи тук. с още един факт от нея, но в по-друга насока. През 1846-1847 г. той влага много усилия и предоставя сума за издаването на “Славянска граматика” в 2,000 тираж, за която има позволение на цензурата в Одеса с дата 13 септември 1846 г., документирано е, че е насочена към печатницата в Кишиневския Архиепиевски дом, която е трябвало да осъществи книгата през 1847 г. Все още не са изчерпани надеждите това наистина да е станало, макар, че никъде не е описан екземпляр от “Славянска граматика”.